

JANUSZ OSTOJA-ZAGÓRSKI
 JAN STRZAŁKO

CMENTARZYSKO HALSZTACKIE W SOBIEJUCHACH,
 WOJ. BYDGOSZCZ, W ŚWIETLE DOTYCHCZASOWYCH
 ANTROPOLOGICZNO-ARCHEOLOGICZNYCH BADAŃ
 WYKOPALISKOWYCH

UWAGI WSTĘPNE

Od dłuższego czasu żywo dyskutowany jest problem oceny charakteru przemian społeczno-gospodarczych dokonywających się w schyłkowych fazach epoki brązu i w okresie halsztackim w dorzeczu Odry i Wisły. Wskazuje się słusznie na konieczność podejmowania prób mających na celu określenie gęstości zaludnienia obszarów szczególnie intensywnie eksploatowanych gospodarczo. Podjęte w tym zakresie badania dały też już pierwsze pozytywne rezultaty¹. Odnotować również możemy fakt pojawienia się w polskiej literaturze archeologicznej pierwszego ujęcia syntetycznego, którego celem była próba prześledzenia przemian w strukturze zaludnienia dorzecza Odry i Wisły od paleolitu do V w. n.e.² Wprawdzie trudno sobie obecnie jeszcze wyobrazić pracę syntetyczną ujmującą całokształt problematyki paleodemograficznej³, tym niemniej już teraz stwierdzić możemy, iż pojawienie się wspomnianej wyżej rozprawy spełniło jedno, w naszym odczuciu, istotne zadanie, a mianowicie dało asumpt do podjęcia szerszej dyskusji nad tymi pasjonującymi niezwykle problemami. W toczącej się w literaturze dyskusji nie ograniczono się, jak to najczęściej bywa, do sprecyzowania postulatów i wskazania obiektów konkretnego działania.

Przyjmując, iż te ostatnie mają być środkiem, nie zaś celem samym w sobie, uznano konieczność ustalenia zakresu problematyki, w której ramach winny skupiać się w pierwszym rzędzie dalsze wysiłki badawcze.

¹ Wskazać tu przede wszystkim możemy na prace dra S. Kurnatowskiego (por. np. ostatnio: *Wczesnośredniowieczny przełom gospodarczy oraz jego konsekwencje krajobrazowe i demograficzne*, APolski, t. 20: 1975 z. 1 (w druku). Autorowi składamy w tym miejscu wyrazy podziękowania za udostępienie pracy w rękopisie.

² J. Gładkowska-Rzeczycka, *Próby przedstawienia problematyki paleodemograficznej na terenie Polski od czasów najdawniejszych do V w. n.e.*, APolski, t. 18: 1973, z. 2, s. 279—327.

³ W naszym odczuciu istnieje jeszcze szereg luk w materiale źródłowym, uniemożliwiających w zasadzie podejmowanie jakichkolwiek ujęć syntetycznych. Syntezę taką (jeżeli nie ma być ona kumulacją dotychczasowych, nie zawsze pełnych informacji) zastąpić muszą prace wycinkowe oparte na nowym materiale źródłowym. Nasze stanowisko w tej kwestii przedstawiamy w pracy: J. Strzałko, J. Ostojka-Zagórski, *W sprawie badań paleodemograficznych w Polsce. Uwagi polemiczne*, Sl. Ant., t. 21: 1974, s. 167—176.

Jednym z etapów zarysowanego wyżej programu są badania nad przemianami struktury zaludnienia dorzecza Odry i Wisły w schyłkowych fazach epoki brązu, a zwłaszcza w okresie halsztackim⁴. Podjęto je na podstawie materiału źródłowego uzyskanego w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych w latach 1964, 1966, 1973—1974 na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Sobiejuchach, woj. Bydgoszcz, (stan. 2). Rejon Sobiejuch jest szczególnie predysponowany do badań tego typu. Koncentracja stanowisk archeologicznych w rejonie dwóch jezior rynnowych: Sobiejuskiego i Dobryleskiego, a zwłaszcza fakt występowania zwarłego zespołu osadniczego z wszystkimi jego zasadniczymi elementami, a więc grodem, obiektami sepulkralnymi i siecią osad otwartych, sprawia, iż mamy do czynienia z niewątpliwie najlepiej zachowanym w Polsce północno-zachodniej halsztackim zespołem kultury łużyckiej.

Prace wykopaliskowe na cmentarzysku w Sobiejuchach (stan. 2) podjęto w roku 1964 w ramach badań kompleksowych nad osadnictwem ludności kultury łużyckiej w północno-wschodniej Wielkopolsce i na Kujawach⁵ i kontynuowano w 1966 r., odkrywając w obu sezonach 95 grobów wyłącznie ciałopalnych⁶. Na bazie rozrzutu odkrytych zespołów grobowych ustalono zasięg północnej strefy cmentarzyska, datowanej na podstawie analizy uzyskanych materiałów źródłowych na przełom okresów HaC/HaD⁷.

Kontynuację badań cmentarzyska w Sobiejuchach przejęła w 1973 r. Kompleksowa Archeologiczno-Antropologiczna Ekspedycja Wykopaliskowa Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w Poznaniu i Zakładu Antropologii UAM w Poznaniu, realizująca jeden z etapów programu badawczego kierowanej przez prof. dr. W. Hensla Sekcji Paleodemografii Komitetu Nauk Demograficznych PAN⁸.

Zasadniczym celem kontynuowanych obecnie prac badawczych jest uzyskanie odpowiedniego zasobu informacji źródłowych zezwalających na podjęcie próby odzwierciedlenia struktury i dynamiki populacji ludzkiej związanej z ekumeną osadniczą wyznaczoną przez znajdujące się w pobliżu grodzisko kultury łużyckiej (stan. 1) datowane na HaC/HaD⁹. Nakreślony wyżej program badań wymagał znacznego rozszerzenia tradycyjnego kwestionariusza badawczego prahistoryka o elementy dotyczące zagadnień demograficznych, jak również związane z szeroko pojmo-

⁴ Por. tu np. J. Strzałko, J. Ostoję-Zagórski, *Ze studiów nad strukturą zaludnienia północno-zachodniej strefy dorzecza Odry i Wisły w schyłkowych fazach epoki brązu i w okresie halsztackim*, Spraw. Arch., t. 27: 1975, s. 271—278. Tam wcześniejsze nasze prace na ten temat.

⁵ Z. Bukowski, *Łużyckie osiedla obronne w Sobiejuchach, pow. Żnin, WA, t. XXVI: 1959—1960, z. 3—4, s. 194—224*; tenże, *Sprawozdanie z badań osiedli obronnych kultury łużyckiej w Sobiejuchach, pow. Żnin, za 1960 rok*, Spraw. Arch., t. 15: 1963, s. 103—113; tenże, *Fortified Settlements of Lusatian Culture in Great Poland and Kujawy in the Light of Research Carried out in the Years 1945—1960*, APolona, t. 4: 1961, s. 168—172.

⁶ Z. Bukowski, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Sobiejuchach, pow. Żnin, na stan. 2 w r. 1966*, Sprawozdania powielane IHKM PAN, 1966 r., oraz ustne informacje kierownika tych badań dr. Z. Bukowskiego, za które składamy w tym miejscu wyrazy podziękowania.

⁷ Z. Bukowski, *Tarce oraz ich wyobrażenia w kulturach łużyckiej i wschodniopomorskiej*, APolski, t. 16: 1971, z. 1/2, s. 178—179. Tam też najbardziej interesujące naczynie z grobu nr 45/66 z wyobrażeniami figuralnymi (s. 178, ryc. 1).

⁸ Badaniami kierowali w terenie: dr J. Ostoję-Zagórski (IHKM PAN) i doc. dr habil. J. Strzałko (UAM Poznań). Realizacja naszych zamierzeń badawczych była możliwa dzięki finansowemu zabezpieczeniu ze strony Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Żnieniu i Komitetu Nauk Antropologicznych PAN, jak również — co chcieliśmy szczególnie podkreślić — dzięki wszechstronnej i przyjacielskiej pomocy udzielanej nam przez Dyrektora Stacji Hodowli Roślin w Sobiejuchach, inż. R. Ablewskiego.

⁹ Bukowski, *Łużyckie osiedle...*, s. 216—219.

waną biologią populacji pradziejowych. Wyłoniła się przy tym potrzeba podjęcia współdziałania badawczego między archeologami a przedstawicielami nauk przyrodniczych (głównie antropologami, paleobotanikami i palynologami)¹⁰. Odwoływanie się do dorobku tych nauk nadaje tak pojmowanym studiom niewątpliwie interdyscyplinarny i kompleksowy charakter, bez którego trudno już dzisiaj sobie wyobrazić podejmowanie bardziej sensownych prób rekonstrukcji procesu historycznego¹¹.

WYNIKI BADAŃ I WSTĘPNA PRÓBA ICH INTERPRETACJI

Zanim przystąpimy do zaprezentowania bardziej naszym zdaniem interesujących wyników dotychczasowych badań, przypomnimy określaną już w literaturze¹² lokalizację badanego zespołu sepulkralnego. Interesujący nas obiekt usytuowany jest na północ od wsi, a na północny zachód od osiedla obronnego ludności kultury łużyckiej (stan. 1) (ryc. 1).

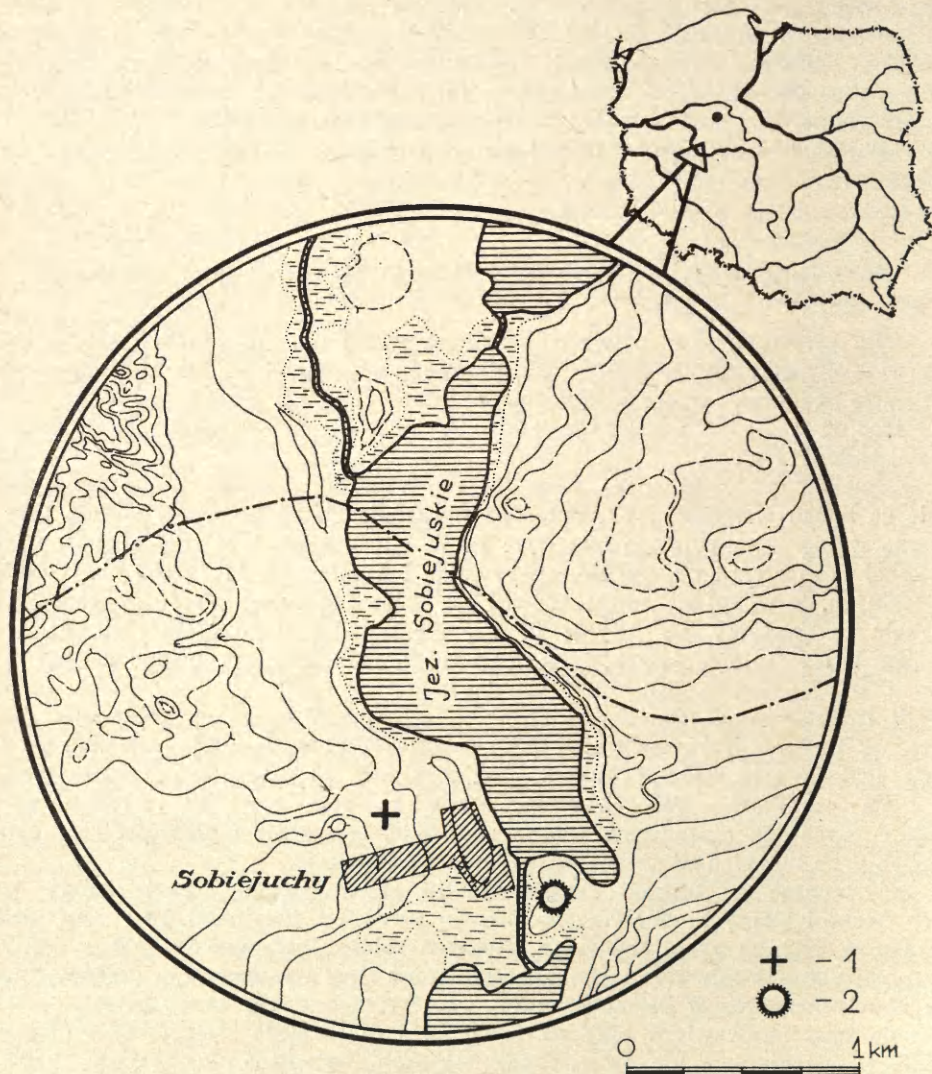
Wznowione po kilkuletniej przerwie (w r. 1973) terenowe prace nawiązują ściśle do badań wcześniejszych. Założona uprzednio siatka wykopów została przedłużona w kierunku południowym (ryc. 2). W latach 1973—1974 rozpoznano obszar o łącznej powierzchni ok. 850 m², odkrywając i eksplorując 113 grobów wyłącznie ciałopalnych. Z uwagi na sprawozdawczy, a więc siłą rzeczy skrótowy charakter artykułu ograniczymy się jedynie do zaprezentowania tylko niektórych, naszym zdaniem bardzo interesujących, informacji źródłowych. Dostarczyły one danych zarówno: 1) archeologicznych — pozwalających na podjęcie prób określenia chronologii cmentarzyska, jego charakteru oraz panującego typu obrządku pogrzebowego, jak i 2) antropologicznych — umożliwiających podjęcie wstępnych prób określenia takich parametrów populacji, jak: struktura płci, przeciętne dalsze trwanie życia osobników w różnych kategoriach wieku, a także, co dla paleodemograficznych ma niezmiernie istotne znaczenie, orzeczenie możliwości reprodukcyjnych grup ludzkich użytkujących badane cmentarzysko.

Przystępując do bliższej charakterystyki uzyskanych w trakcie badań danych archeologicznych zatrzymajmy się w pierwszej kolejności nad ustaleniem rozmiarów cmentarzyska. Jednym z istotnych założeń badawczych było w pierwszym rzędzie ustalenie rozmiarów nekropoli oraz stref występowania grobów. Znajdząc z dotychczasowych badań północną, peryferyczną strefę cmentarzyska poszukiwania nasze nastawione były na ustalenie jego dalszego zasięgu. W tym celu przed przystąpieniem do prac eksploracyjnych wykonano szczegółowy, hipsometryczny plan terenu, na którym zlokalizowany był badany obiekt, a następnie na tak przygotowany podkład kartograficzny naniesiono rozpoznane do tej pory zespoły grobowe (ryc. 2). W trakcie szczegółowej analizy ich rozmieszczenia w stosunku do układu hipsometrycznego stwierdzono, co zresztą znalazło potwierdzenie w kontrolnych wykopach sondażowych, iż cmentarzysko okupowało kulminację zniwe-

¹⁰ Zagadnienia te omawiamy obszerniej podając jednocześnie założenia teoretyczne badań tego typu w pracy napisanej wspólnie z H. Hennebergiem i J. Piontkiem, *Główne założenia teoretyczno-metodyczne oraz możliwości badań biologii populacji pradziejowych Europy Środkowej*, Prz. Arch., t. 23: 1975 (w druku).

¹¹ W. Hensel, *Do metodyki badań archeologicznych środowiska wiejskiego wczesnośredniowiecznej Europy Zachodniej*, [w:], tegoż, *Archeologia i prahistoria*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 522. W odniesieniu do historii sensu stricto zob. ostatnio J. Topolski, *Współczesne problemy metodologiczne nauk historycznych*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 81: 1974, z. 3, s. 536—537.

¹² Bukowski, *Sprawozdanie z badań osiedli...*, s. 112, przyp. 12.

Ryc. 1. Sobiejuchy, woj. Bydgoszcz. Położenie halsztackiego zespołu osadniczego:
1 — cmentarzysko (stan. 2); 2 — grodzisko (stan. 1)

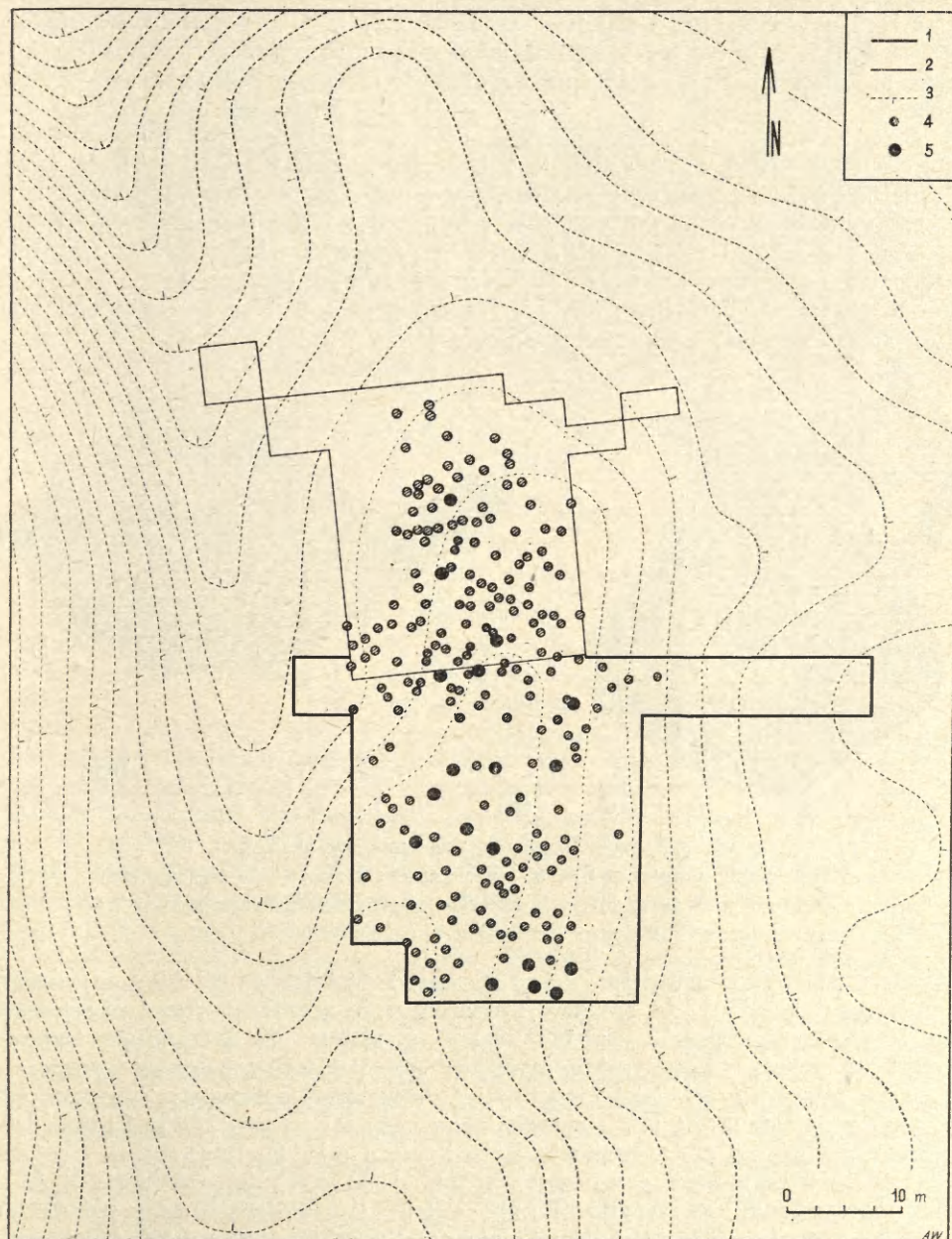
Situation of the Hallstatt settlement complex:

1 — cemetery; 2 — earthwork

Rys. Z. Żurawski

lowanej obecnie (m. in. na skutek intensywnych prac polowych) terasy jeziernej i ciągnęło się wąskim pasem (szer. ok. 40 m) wzdłuż osi północ—południe (ryc. 2).

Wstępna analiza odkrytych w trakcie badań grobów pozwoliła na stwierdzenie, iż dominującą formą pochówka (98, tj. 86,5%) były groby popielnicowe (bez obstawy kamiennej) wyposażone jedynie w naczynia przystawne, których liczba wahała się w granicach od 3 do 5 naczyń w jednym zespole. Sporadycznie w tej grupie grobów występowały również i inne dary, głównie w postaci zabytków glinianych (grzechotki) lub kamiennych (osełka). Groby zaliczane do tej grupy były pochówkami jednostkowymi i tylko w jednym wypadku odkryto dwa naczynia

Ryc. 2. Sobiejuchy, woj. Bydgoszcz, stan. 2. Plan cmentarzyska:

1 — obszar przebadany w latach 1973—1974; 2 — obszar przebadany w latach 1964 i 1966 (prace Z. Bukowskiego); 3 — warstvice (skok co 10 cm); 4 — groby popielnicowe bez obstawy i bruków kamiennych; 5 — groby przykryte z nasypem kamiennym

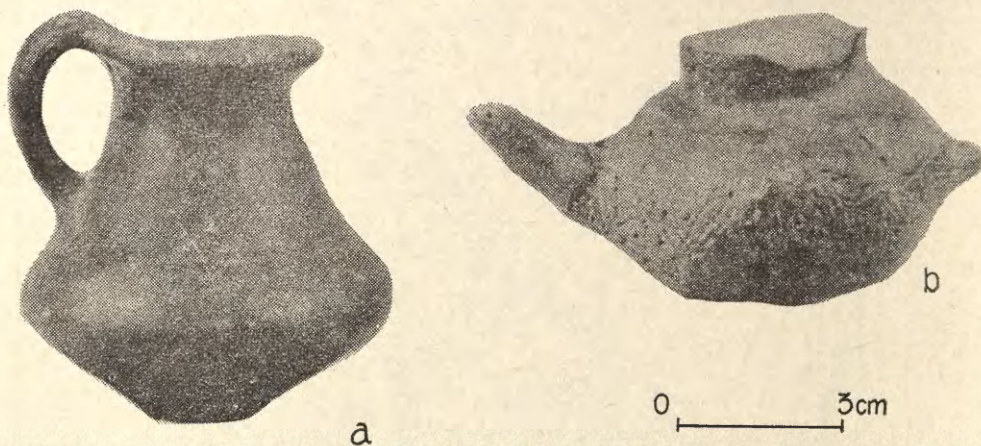
Plan of the cemetery:

1 — area explored in 1973—1974; 2 — area explored in 1964 and 1966 (by Z. Bukowski); 3 — contour lines (drawn every 10 cm); 4 — urn graves without settings and stone pavements; 5 — graves with a stone mound

Rys. A. Wawrzyński

zawierające przepalone szczątki kostne dwóch osobników. Drugą, znacznie mniej liczną grupę grobów (15, tj. 13,5%) stanowiły mogiły wielopopielnicowe (średnio o 3—6 popielnic) przykryte nasypami utworzonymi ze znacznych rozmiarów kamieni narzutowych. W tej grupie na wyróżnienie zasługują zwłaszcza dwa zespoły grobowe:

Grób nr 7/73 — przykryty nasypem ułożonym ze znacznych rozmiarów kamieni przylegających ściśle do siebie i tworzących rodzaj kopca zawierał 5 popielnic, w których złożone były przepalone szczątki 6 osobników. Wyposażenie grobu stanowiły obok 45 naczyń przystawnych również zabytki brązowe (szpila, zawieszka, bransoleta i pierścionek) oraz jeden paciorek bursztynowy. W materiale ceramicznym uwagę zwraca mały dzbanek z taśmowatym uchem wystającym ponad krawędź naczynia, baniastym, silnie wydętym brzuścem i małym płaskim, wyodrębnionym dnem (ryc. 3 a).

Ryc. 3. Sobiejuchy, woj. Bydgoszcz, stan. 2:

a — naczynie z grobu nr 7/73; b — naczynko ornitomorficzne z grobu 96/74

a — vessel from grave 7/73; b — an ornithomorphic vessel from grave 96/74

Fot. J. Heller

Grób nr 97/74 — największy (dł. 3 m, szer. 1 m) i jak do tej pory najbogaciej wyposażony przykryty był nasypem utworzonym ze znacznych rozmiarów kamieni. W grobie tym obok 5 popielnic znaleziono również 75 naczyń przystawnych oraz 3 przedmioty z brązu: szpilę, zawieszkę oraz siekierkę z fragmentarycznie zachowaną końcówką rękojeści drewnianej¹³. Wyposażenie pozostałych grobów odkrytych w latach 1973 i 1974 stanowiły obok ceramiki (ryc. 4) również przedmioty z brązu, bursztynu, gliny, kamienia szkła i żelaza (ryc. 5). Interesująco przedstawia się kwestia udziału poszczególnych funkcjonalnych grup zabytków. Najliczniej reprezentowanymi zabytkami były ozdoby i narzędzia. Udział pozostałych grup był zdecydowanie mniej liczny i nie przekracza zasadniczo 5,5%. Wśród materiału ceramicznego na szczególną uwagę zasługują: małe naczynko ornitomorficzne (ryc. 3 b) oraz zwłaszcza naczynie malowane. Łączenie dwóch technik zdobniczych, a mianowicie malowania i tzw. grafitowania, dało bardzo ciekawy i na obszarach Polski rzadko spotykany element dekoracyjny.

Wstępna ocena uzyskanego materiału antropologicznego pozwala na ustalenie następujących faktów istotnych dla dalszych studiów. Materiał z badanego cmen-

¹³ Wykonanej, jak wykazała ekspertyza dendrologiczna opracowana przez doc. dr. habil. J. Surmińskiego z Akademii Rolniczej w Poznaniu, z drewna sosnowego.

Ryc. 4. Sobiejuchy, woj. Bydgoszcz, stan. 2. Ceramika z grobów: 2/73, 17/73 i 22/73

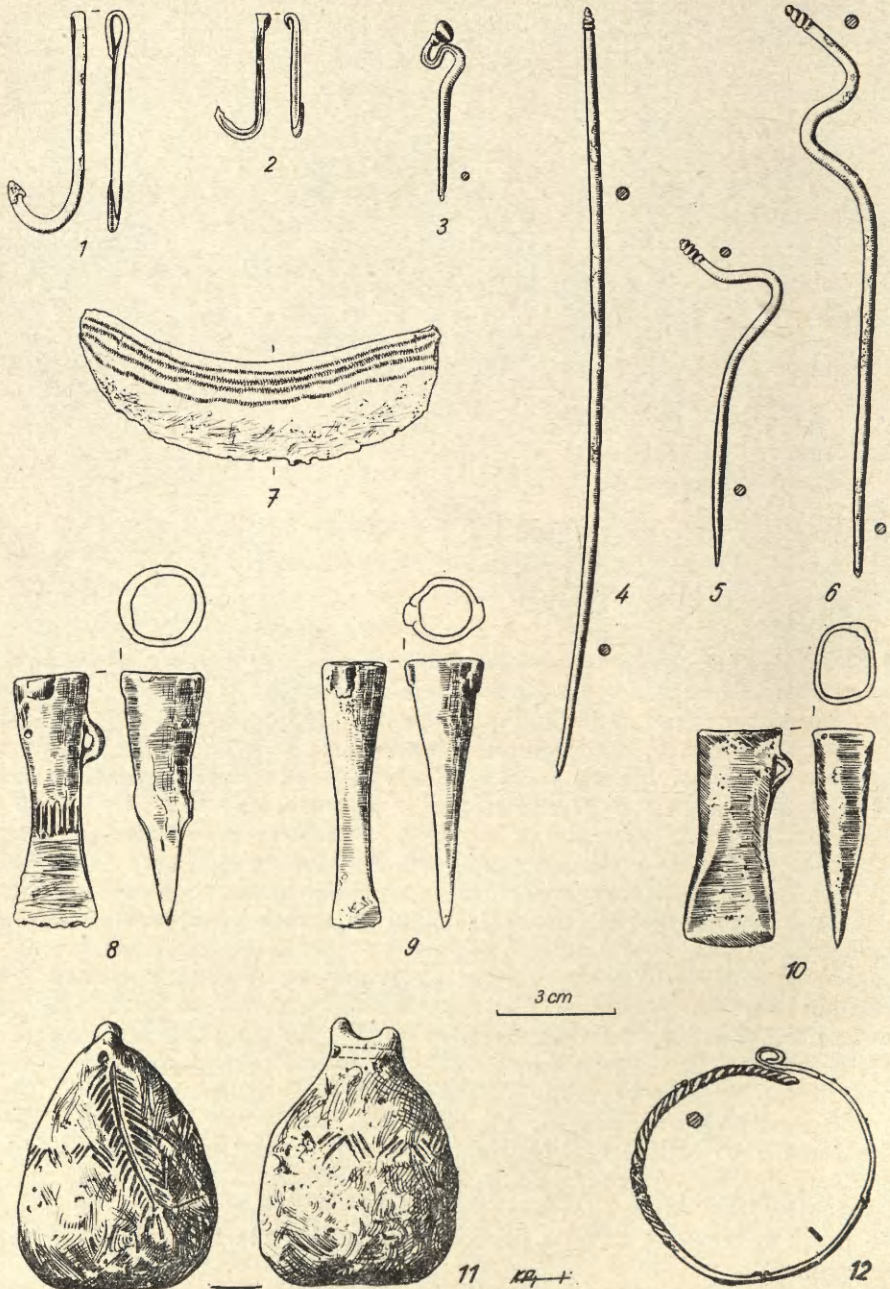
Pottery from graves 2/73, 17/73 and 22/73

Fot. J. Heller

tarzyska uznać możemy za reprezentatywny cła populacji użytkujących nekropole w Sobiejuchach. Świadczy o tym przede wszystkim obecność w grobach przedstawicieli wszystkich grup wieku (w tym również kości starców i dzieci). Stwierdzenie tego faktu jest o tyle istotne, że, jak pamiętamy, w dyskusjach nad możliwościami interpretacji danych antropologicznych wielokrotnie podkreślano z naciskiem ich fragmentaryczność. Właściwa i z metodycznego punktu widzenia poprawna eksploracja poszczególnych zespołów grobowych umożliwiła zabezpieczenie do dalszych badań materiałów kostnych (dotyczy to zwłaszcza kości małych dzieci, lecz również i osób dorosłych), które na wielu badanych do tej pory obiektach mogły ulegać bezpowrotnemu zniszczeniu na skutek przesiewania uzyskanych materiałów, eksploracji nawilgoconej zawartości popielnicy wykonywanej przez archeologów w celu stwierdzenia, czy nie zawierają one również elementów wyposażenia grobów, itp. Przepalone materiały kostne, mimo iż pochodzą z popielnic zalegających tuż pod powierzchnią warstwy ornej i nie chronionych obstawą z kamieni, zachowane są w takim stanie, który umożliwia podejmowanie badań identyfikacyjnych. W grobach tych stwierdzono występowanie fragmentów diagnostycznych zezwalających zarówno na określenie wieku, jak i płci pochowanych w nich osobników. Stopień rozdrobnienia materiału (w niektórych wypadkach dosyć znaczny) wynika nie tyle z przepalania, które jest zasadniczo jednakowe dla wszystkich obiektów sepulkralnych¹⁴, co z warunków, w jakich zalegały. Istotne znaczenie miała tu również kwestia doboru odpowiednich dla tych warunków metod eksploracji.

Bardzo interesująco rysują się już obecnie wyniki wstępnych analiz grobów wielopopielnicowych. Na ich podstawie stwierdzić możemy, iż odkryte w trakcie badań groby wielopopielnicowe zawierały szczątki osobników zróżnicowanych zarówno pod względem płci, jak i wieku. Pozwala to na wysunięcie przypuszczenia, iż pochówki te miały charakter grobów rodzinnych.

¹⁴ Por. tu np. J. Strzałko, J. Piontek, *Wpływ spalania w warunkach zbliżonych do kremacji pradziejowych na morfologię kości*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 40: 1974, z. 2, s. 315—326 oraz cyt. tam lit.

Ryc. 5. Sobiejuchy, woj. Bydgoszcz, stan. 2. Wyroby brązowe (1—10, 12) i gliniane (11) z grobów:

1 — z grobu 24; 2, 4 — z grobu 17; 3, 10 — z grobu 97; 5, 12 — z grobu 7/73; 6, 8, 9 — z grobu 38; 7 — z grobu 15; 11 — z grobu 96

Artifacts of bronze (1—10, 12) and clay (11) found in graves

Rys. K. Poprawski

Precyzyjna eksploracja poszczególnych sektorów cmentarzyska umożliwiła wydzielenie i zabezpieczenie skupisk przepalonych szczątków kostnych pochodzących z grobów zniszczonych zarówno przez głęboką, co podkreślano uprzednio, orkę, jak i wkopy nowożytnie. Dzięki temu możemy podejmować próby ustalenia całkowitej liczby grobów, której znajomość jest niezbędna przy rekonstrukcjach wielkości grupy użytkującej cmentarzysko.

Dokonując podsumowania wyników dotychczasowych badań i podejmując wstępną próbę oceny uzyskanych rezultatów podkreślić należy roboczy charakter poniższych rozważań. Mamy jednak nadzieję, iż część przedstawionych w artykule hipotez wytrzyma próbę czasu i podbudowana zostanie nowymi, uzyskanymi na drodze dalszych badań materiałami źródłowymi.

Pierwszym istotnym zagadnieniem jest niewątpliwie kwestia ustalenia chronologii badanego cmentarzyska. Próbę jej określenia podjęto na podstawie analizy materiału zabytkowego, i to zarówno ceramiki jak i przedmiotów metalowych. Dostyc czuymi wyznacznikami chronologicznymi dla badanej w latach 1973—1974 strefy cmentarzyska są zwłaszcza dwa wspomniane uprzednio naczynia. Pierwsze to charakterystyczny dla grupy białowickiej ludności kultury łużyckiej mały dzbanek z uchem taśmowatym wystającym wysoko ponad krawędź naczynia datowany na podstawie analogii na HaC/HaD¹⁵. Drugim elementem datującym jest również wymieniane naczynie malowane będące najprawdopodobniej importem z obszarów zajmowanych przez kulturę wschodniohalsztacką¹⁶ i datowane być może na przełom HaC/HaD. Za taką właśnie metryką całego cmentarzyska przemawia również charakter dotychczas uzyskanego materiału źródłowego¹⁷.

Wstępna analiza uzyskanych danych archeologicznych pozwala na wysunięcie przypuszczenia, iż badane cmentarzysko datowane, jak pamiętamy, na przełom HaC/HaD synchronizować możemy z młodszą fazą rozwojową osiedla obronnego w Sobiejuchach (stan. 1). Brak materiałów chronologicznie starszych utwierdził nas w przekonaniu, iż w pobliżu grodu (z przypuszczalnie w rejonie do 2 km) znajdować się musi drugi obiekt sepulkralny odpowiadający jego starszej fazie rozwojowej (HaC). Badania powierzchniowe prowadzone w najbliższej okolicy grodu doprowadziły do ustalenia położenia drugiego obiektu sepulkralnego, który znajdował się na II terasie jeziennej rozciągającej się wzdłuż zachodniego brzegu Jeziora Dobrylewskiego w odl. ok. 1,5 km na południowy zachód od grodu. Rozpoznano jeden przypadkowo odkryty podczas prac ziemnych grób z nasypem kamiennym, datowany wstępnie na podstawie analizy uzyskanego materiału ceramicznego na HaC. Jeżeli powyższe przypuszczenia znajdują potwierdzenie w trakcie dalszych badań na tym obiekcie, wówczas będziemy mogli przyjąć tezę, iż cmentarzysko to użytkowane było przez mieszkańców grodu starszego w Sobiejuchach.

Prowadzone równoległe z poszukiwaniami archeologicznymi badania antropologiczne dostarczyły szeregu istotnych danych, które pozwalają na rekonstrukcję stanu biologicznego populacji użytkującej to cmentarzysko związane, jak pamiętamy, z grodem młodszym w Sobiejuchach (stan. 1).

¹⁵ Por. np. D. W. Buck, *Siedlungswesen und gesellschaftliche Verhältnisse bei den Stämmen der früheisenzeitlichen Billendorfer Gruppe*, „Ethnographische-Archäologische Zeitschrift”, t. 14: 1973, s. 385—423. Analogiczne do naczynia z Sobiejuch okazy zaliczane są przez autora do starszej grupy billendorskiej i datowane na HaC-D (s. 403, ryc. 7).

¹⁶ Technika grafitowania naczyń o powierzchniach uprzednio malowanych występuje na terenie Polski sporadycznie (por. S. Alfiwicka, *Ceramika malowana okresu halsztackiego w Polsce*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 39, 138, p. 178 oraz cytowana tam lit.), jest natomiast cechą charakterystyczną dla kręgu kultur wschodniohalsztackich (por. G. Kossack, *Südbayern während der Hallstattzeit*, „24. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Berlin 1959).

¹⁷ Por. również wcześniejsze datowanie Z. Bukowskiego (*Tarcze...*, s. 178).

Materiały antropologiczne uzyskane w trakcie badań stanowią, dzięki stałej obecności w terenie ekipy antropologicznej, pełnowartościową i reprezentatywną serię, której całościowe opracowanie umożliwi interpretację zjawisk ludnościowych na badanych terenach, a także dokonanie uogólnień dotyczących innych populacji pradziejowych. Zgromadzony do tej pory materiał jest — jak podkreślano — reprezentatywny, a także właściwie udokumentowany.

Stan zachowania spalonych kości z cmentarzyska w Sobiejuchach jest typowy dla tego rodzaju obiektów. Utrudnia to wprawdzie, lecz nie uniemożliwia dokonywania analiz struktury i dynamiki populacji. Podstawowe opracowania, stanowiące punkt wyjścia dla właściwej analizy populacyjnej, takie jak odtworzenie struktury płci zmarłych pochowanych na cmentarzysku czy ich wiek w chwili śmierci — z punktu widzenia antropologii — najbardziej zresztą czasochłonne, są obecnie w toku. Należy tu podkreślić, że jakkolwiek nie można w chwili obecnej, ze względu na niezakończenie jeszcze pełnych ekspertyz wszystkich zespołów grobowych, wypowiedzieć się ostatecznie na temat struktury płci i wieku populacji żyjącej czy też jej dynamiki, jednak ze wstępnych opracowań wnioskować możemy, iż była to grupa zdolna biologicznie do szybkiego wzrostu liczebnego, o czym świadczą liczby zmarłych dożywających określonych wartości wieku, w tym również — co jest niezmiernie istotne — liczba zmarłych dzieci. Jak podkreślano uprzednio, przedstawione wyżej szacunki mają jedynie charakter wstępny, a przytaczamy je w celu zasygnalizowania, iż wyniki opracowań poszczególnych grobów pozostają w zgodzie, czy raczej mieszczą się w granicach teoretycznie możliwych do przewidzenia sytuacji biologicznych populacji.

Rezultatem antropologicznych badań materiałów z Sobiejuch będzie opracowanie stanu biologicznego populacji użytkującej badane cmentarzysko, uwzględniające dzięki równoległe prowadzonym pracom antro- i archeologicznym zmiany w tym stanie zachodzące w miarę upływu czasu.

Dopiero pełny opis stanu biologicznego i jego zmian w korelacji ze zjawiskami gospodarczymi (stosunkowo najłatwiej wykrywalnymi na drodze analiz archeologicznych), czy w ogóle kulturowymi, umożliwi wyjaśnienie historii ludności tego regionu, jej potencjału biologicznego, możliwości ekspansji, intensywności kontaktów z innymi populacjami czy ewentualnych przyczyn załamania się panującej struktury gospodarczej manifestującej się m. in. upadkiem grodu w Sobiejuchach¹⁸.

Z uwagi na sprawozdawczy charakter niniejszego artykułu pominięto kilka istotnych problemów (m. in. kwestię socjologicznej interpretacji cmentarzyska), pozostałe sygnalizowane jedynie w formie wniosków traktować należy jako wstępne hipotezy robocze. Mimo iż badania na cmentarzysku w Sobiejuchach nie zostały zakończone, już obecnie stwierdzić możemy, iż dotychczas uzyskane rezultaty poszerzyły znacznie zasób naszych wiadomości o tym obiekcie, potwierdzając jednocześnie sygnalizowaną wcześniej jego dużą wartość naukową.

Zakład Archeologii Wielkopolski IHKM PAN
Zakład Antropologii UAM w Poznaniu

¹⁸ Por. szersze uzasadnienie naszego stanowiska w tej kwestii: J. Ostoję-Zagórski, *From Studies on the Economic Structure at the Decline of the Bronze Age and the Hallstatt Period in the North and West Zone of the Odra and Vistula Basins*, Prz. Arch., t. 22: 1974, s. 123—150; tenże, *Gród halsztacki z Jankowa nad Jeziorem Pakoskim*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk [w druku].

JANUSZ OSTOJA-ZAGÓRSKI, JAN STRZAŁKO

THE HALLSTATT CEMETERY AT SOBIEJUCHY, PROVINCE OF BYDGOSZCZ,
IN THE LIGHT OF RECENT ANTHROPOLOGICAL AND ARCHAEOLOGICAL
INVESTIGATIONS

After a break of several years, the excavations of the Lusatian cemetery at Sobiejuchy (fig. 1) were resumed in 1973. The main object of the studies was to obtain information which would allow us to try to reconstruct the structure and dynamism of the human group that inhabited the nearby fortified settlement (site 1) dated to Hallstatt C—Hallstatt C/D. The studies, which were undertaken by the Archaeological-Anthropological Expedition, were part of the reasearch program pursued by the Palaeodemographic Section of the Committee of Demographic Science, Polish Academy of Sciences. In two excavation seasons an area of 850 sq. m was explored, revealing 113 cremation graves (fig. 2). One of the main objects of the excavations was to determine the size of the cemetery and to define zones, if any, formed by the graves. This task was greatly facilitated by a hipsometric plan of the site (fig. 2) on which graves discovered in 1964 and 1966 also were plotted. The analysis of the distribution of particular graves has shown that the cemetery had occupied the culmination of terrace II, now destroyed, of a lake, and extended over a belt 40 m wide along the north-south axis.

The dominant burial form (86.5%) is represented by urn graves without settings, furnished with accessory vessels only (from 3 to 5 pots in one grave). Graves with several urns, covered by mounds composed of pebbles of equall size, were far lesscommon (13.5%). In addition to pottery, represented by typically Hallstatt forms (fig. 4), the grave goods comprised artifacts of bronze, amber, clay, stone, glass and iron (fig. 5). Ornaments and tools predominated in number. The material so far recovered suggests that the cemetery should be dated to the turn of Hallstatt C/Hallstatt D.

The archaeological excavations were accompanied by anthropological studies which have shown that the cemetery at Sobiejuchy was used by a population capable of rapid numerical growth, this being attested by the number of dead, including children, who reached certain age groups. All graves explored so far (irrespective of their state of preservation) revealed a sufficient number of diagnostic data which allow us to determine the age and sex of the people buried. In some cases the material survived in very tiny fragments, yet this was due not so much to the intensity of burning, more or less identical for all graves, but to the condition of the soil. The graves with many urns present an interesting problem. Though it is yet too early to draw far-reaching conclusions, it is possible to state that graves of this kind contained remains of individuals differing in age and sex. These differences seem to suggest that these were family graves.

